

Yayına Geliş Tarihi:10/08/2021
Yayına Kabul Tarihi:08/12/2021
Online Yayın Tarihi:31/12/2021

Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik
Araştırmalar Dergisi
Cilt:5, Sayı:14, Yıl:2021, Sayfa:200-215
ISSN: 2587-2206

TRİLYE'DE BİR DEVŞİRME CAMİİ: HAGIOS STEPHONES KİLİSESİ (FATİH CAMİİ)

Fevzi MERCANOĞLU¹

Özet

Trilye konumu itibari ile Avrupa ve Asya'nın kesişim noktası olması münasebeti ile ticaret gelişmiş ve farklı kültürlerin etkin olmasına ve oluşmasına zemin hazırlamıştır. Buna istinaden antikçağdan itibaren günümüze gelene kadar pek çok kültürlere ev sahipliği yapmıştır. Bu kültürlerin içerisinde mimari bakımından en baskın dönemi Bizans ve Osmanlı dönemleri olmuştur. Bizans imparatorluğu döneminde dini merkez olarak kullanıldığı saptanmıştır. Yapıların içerisinde en iyi korunan ve günümüzde ayakta kalan Hagios Stephones Kilisesi (Fatih Camii)'dir. Bu araştırma da devşirme cami olan Fatih Camii'nin gerek plan ve mimari, gerekse süslemeleri bakımından incelenerek belli bir eksen üzerinden gidilerek ve günümüzdeki durumu göz önüne alınarak çeşitli edinilen bilgiler ışığında yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bizans, Bizans Mimarisi, Osmanlı, Osmanlı Mimarisi, Kilise, Camii, Fatih camii, Hagios Stephones Kilisesi.

A DEVŞİRME MOSQUE IN TRILYE: HAGIOS STEPHONES CHURCH (FATİH MOSQUE)

Abstract

As Trilye is the intersection point of Europe and Asia, trade has developed and has paved the way for different cultures to be effective and formed. Based on this, it has hosted many cultures from antiquity to the present day. Among these cultures, the most dominant period in terms of architecture was the Byzantine and Ottoman periods. It has been determined that it was used as a religious center during the Byzantine Empire period. The Hagios Stephones Church (Fatih Mosque) is the best preserved among the structures and is still standing today. This research was also examined in terms of plan, architecture and decorations of Fethiye mosque, which is a devshirme mosque, by going through a certain axis and considering its current situation, and was written in the light of various information.

Key Words: Byzantium, Byzantine Architecture, Ottoman, Ottoman Architecture, Church, Mosque, Fatih Mosque, Hagios Stephones Church.

¹ Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi mercanoglufevzi@gmail.com, ORCID no: 0000-0001-8221-3795

GİRİŞ

Trilye konumu itibari ile Avrupa ve Asya’nın kesişim noktası olması münasebeti ile ticaret gelişmiş ve farklı kültürlerin etkin olmasına ve oluşmasına zemin hazırlamıştır. Buna istinaden antikçağdan itibaren günümüze gelene kadar pek çok kültürlere ev sahipliği yapmıştır. Bu kültürlerin içerisinde mimari bakımından en baskın dönemi Bizans ve Osmanlı dönemleri olmuştur. Bizans imparatorluğu döneminde dini merkez olarak kullanıldığı saptanmıştır. Yapıların içerisinde en iyi korunan ve günümüzde ayakta kalan Hagios Stephones Kilisesi (Fatih Camii)’dir. Bu araştırma da devşirme cami olan Fatih Camii’nin gerek plan ve mimari, gerekse süslemeleri bakımından incelenerek belli bir eksen üzerinden gidilerek ve günümüzdeki durumu göz önüne alınarak çeşitli edinilen bilgiler ışığında yazılmıştır.

1. TRİLYE TARİHÇESİ

Trilye, Marmara denizinin güneyinde bulunan Bursa ilinin Mudanya ilçesine bağlı bir mahalledir. Deniz, tarih ve doğanın buluştuğu bu güzide mahalle tıpkı açık hava müzesi görüntüsü sergilemektedir. Yöre insanı’nın günümüz de geçim kaynaklarının büyük çoğunluğunu zeytincilik oluşturmaktadır. Son dönem de yapılan yatırımlar ile turizm de bu gelir kaynakları arasında yer bulmaktadır.

Resim 1: Trilye Meydan

Trilye ve çevresi, antik dönemde Bithynia adıyla anılan bölge içerisinde yer almaktadır (Ertürk 2009:4). Lakin hiçbir antik dönem kaynağında Trilye’nin adı geçmemiştir. Trilye tarih boyunca farklı isimlerle anılmıştır. 1909’dan 1963’e değin suikast sonucu öldürülen Sadrazam Mahmut Şevket Paşa (1856-1913) adı verilmiş ve semt Mahmutşevketpaşa olarak adlandırılmıştır. 1963 yılında ise semtin resmi adı Zeytinbağı olarak değiştirilmiştir. Yöre insanı tarafından kabul görmese de bu ad 2012 yılına kadar kullanılmış bu tarihten sonra ise Trilye olarak değiştirilmiştir (T.C. Resmi Gazetesi,2012: 28184).

Resim 2: Trilye Sahil

Trilye’nin etimolojisi hakkında iki rivayet bulunmaktadır; bunlardan birincisi, İkonoklazma döneminde İznik’te gerçekleştirilen VII. Konsil’de (787) ikonoklazma karşıtı olan Aya Teodori (7. yy.- 8 yy.), Aya Ioannis (7. yy.- 8 yy.) ve Aya Soteris (7. yy.- 8 yy.) adlı bu üç aziz bu konsilde aforoz edilmiştir. Bu azizler Mudanya’nın kuzeybatısına yerleşmiş ve o bölgenin ismi “Trigleia” olarak adlandırılmaya başlanmıştır. İkinci rivayet ise eski kırmızı barbun balığının trilye çevresinde çok fazla olduğu için Tomascek tarafından Trigli olarak adlandırılmıştır (Tomaschek 1891:13). Grekçe’de Trigla kırmızı barbun balığı anlamına geldiğinden yerleşim bu isimle adlandırılmıştır (Umar 1993:799).

Trilye’nin Osmanlı topraklarına katıldığı zaman tam olarak bilinmemektedir. Sevcenko ve Mango’ya göre Trilye, Marmara bölgesinin güneyi ile İmparatorluğun merkezi arasında koordinasyon ve iletişimi sağlamaktadır. Osmanlı’nın o bölge de en son eline geçen ileri karakollardan biridir (Pekak 2009: 24).

Nüfus mübadelesine kadar (1924) Rumların yoğun olarak yaşadığı bir bölge olarak görülmektedir. Selanik, Girit, Dedeğaç, Tikveş, Serez, Karacaovalı ve Usturumca’lı Türkler mübadele dönemi sonrasında bu bölgeye intikal ettirilmiştir (Aksöyek 2009: 18). Günümüzde bölgede Rum yaşamamaktadır.

1.1.Trilye’deki Tarihi Yapılar

Trilye, tarihi yapıları ile ön plana çıkan bir semttir. İçerisinde birçok tarihi dini yapı var olmaktadır. Bu nedenle, semt önemli, bir din merkezi olduğu düşünülmektedir. Rumlardan kalan üç manastır, üç ayazma ve yedi kilise bulunmaktadır (Akıncıtürk 2002: 187).

Trilyede ki yapılar ; Taş Mektep, Avlulu Hamam, Perili Ev, Tabut Ev, Eski Postane, Çeşmeler, Hagios Ioannis Manastırı, Medikion Manastırı, Hagios Soteris Manastırı, Hagios Stephones Kilisesi (Fatih Cami), Kemerli Kilise (Panagia Pantobasillissa), Dünder Evi (Ioannes Kilisesi), Yemekhane (Hagios Yeoryios Kilisesi) gibi yapılar günümüze kadar gelen ayakta kalan eserlerdir.

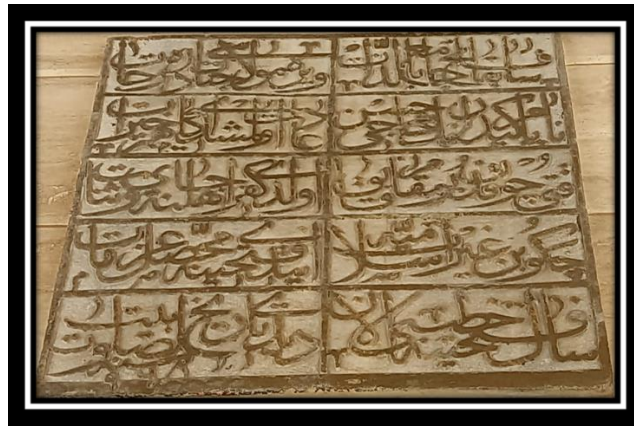
2. HAGIOS STEPHONES KİLİSESİ (FATİH CAMİİ)

Resim 3: Hagios Stephones Kilisesi (Fatih Camii) Genel Görünümü

2.1.Konumu ve Tarihçesi

Camii konumu itibari ile Mudanya’nın Trilye semtinde bulunmaktadır. Yapı’nın tam olarak özgün ismi bilinmemektedir. Yöre insanı günümüzde yapıyı “Fatih Camii” veya “Fethiye Camii” olarak adlandırmaktadır. Yapının banisi, mimarı, yapım tarihi ile ilgili herhangi bir kitabe veya kaynak günümüze gelmemiştir. Naos’taki sütun başlıklarının monogramından² anlaşılması muhtemel iken 20. yy başları da monogramların silindiği görülmektedir (Pekak 2009: 49). Lips Manastırı ve Selanik Hagia Sophias’ın da benzer monogramlara rastlanması ile tarihlendirme tam kesin olmamakla birlikte 8.ve 9. yy olarak belirlenmiştir. Yapının son araştırmalarını yapan Pekak, yapıda dehlizlerin ve farklı alanlardan alınan harç malzemelerinin laboratuvar ortamında yapılan testler ile plan ve malzeme tekniğinin değerlendirilmesi ve son mimari plastik parçaların detaylandırılması sonucunda yapıyı 9. yy.’ın son dönemlerine tarihlemektedir (Pekak 1996: 314). Bursa il sınırları içerisinde en iyi korunan Bizans dönemi eseridir. Camii’nin giriş kitabesinde III. Murad dönemine ait olduğu belirlenen bir kitabe mevcuttur (1579-80) (Resim 7). İngiliz gezgin Dr. Covel bölge de nüfus bakımından Rumların, Türklere nazaran daha fazla olduğunu belirtmektedir. Rumların beş-altı kilisesine karşın, Türklerin tek, güzel ve büyük bir camii var ifadesi kullanılmıştır. Bu ifadeden anlaşılacağı üzere o camii Fethiye Camii’dir (Yinsel 2017: 31). İstiklal Savaşı’nda 2 yıl boyunca Yunanlıların işgalinden dolayı kilise olarak kullanılmıştır (Pekak 2009: 56).

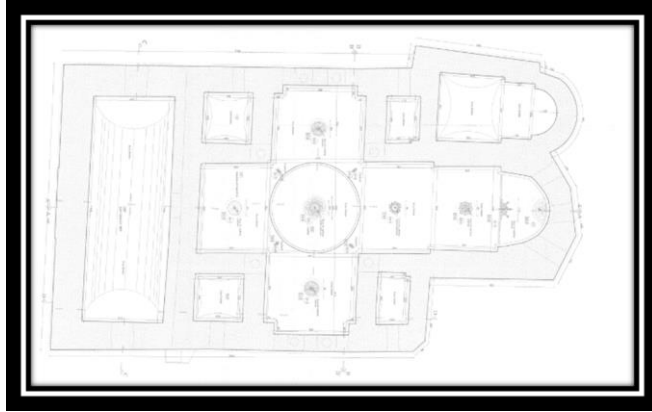
Resim 4: Fatih Camii Giriş Kitabesi

² Monogram: Figür, Simge

“Sabıka cam '-i Fâtih bizzat
Nâm-ı pâkidir anın Hâci Hasan
Katii çokdan bu makam-ı fâyık
Çeküben ğayret-i İslamiyye
Sâl-i fethine -Hatibi" el'an

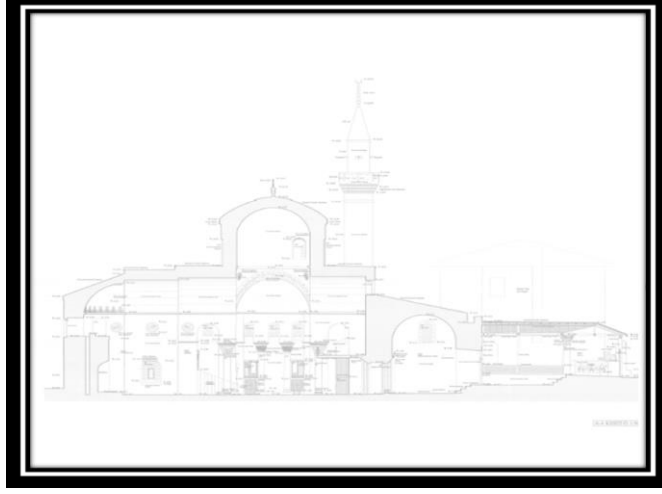
Vire Pılevlâ'sı cennâtda derecat
Adet olmuşidi ana hem hayrât
Oldu küfr ehline cây-ı vesenât
İtdi nice muhassal 'azemât
Didi tarih 'Beyt-i salevât"
Sene 968” (Pekak 2009: 25).

2.2.Plan Tipi ve Mimari Özellikleri

Resim 5: Hagios Stephones Kilisesi (Fatih Camii) Planı (M. Fatih AYDIN Y. Mimar-Rest.Uzm)

M. Fatih AYDIN tarafından çizilen planda yapının dikdörtgen planlı dört destekli kapalı Yunan haçı yapısında olduğu anlaşılmaktadır. Kapalı Yunan haçı formun da yapılan kiliseler yaygın olarak Orta Bizans dönemine tarihlendirilmektedir. Özellikle bu yapılar İstanbul’da bulunmaktadır. Yapının ortasında naos, kuzeyinde iki tane apsis, doğusun da bema, batısın da ise narteks ve bir avludan oluşmaktadır.

**Resim 6: Hagios Stephones Kilisesi (Fatih Camii)A-A Kesiti
(M. Fatih AYDIN Y. Mimar-Rest.Uzm)**

Resim 7: Hagios Stephones Kilisesi (Fatih Camii) iç görünüm

Resim 8: Hagios Stephones Kilisesi (Fatih Camii) iç görünümü

Resim 9: Hagios Stephones Kilisesi (Fatih Camii) dış duvarları

Caminin, dıştan ölçüleri şu şekilde ölçülmüştür (16.21x 34.57 m.). Kareyi andıran Naos'ta dört adet sütun üzerine oturtulmuş bingi geçişli kubbe çaprazda ki odalar kubbesel tonozlar ile köşeler ise beşik tonozlarla örtülüdür. Bu dört adet sütun kubbeyi taşıma görevi üstlenmiştir. Yapı'nın iç taban yükseklikleri birbirine eş değildir.

Zeminden kaynaklı olarak sütunların uzunlukları farklıdır. Bu sütunlar kaideler üzerinde yer almaktadır. Korint nizamında yapılmış sütun başlıklarıdır. Başlıklar üzerinde kazınmış monogramlar mevcuttur. Sütun başlıkları helenistik dönem üslubu ile yapılmıştır. Buna benzer sütun başlıkları Kudüs’te görülmektedir. Köşe odaları ve haç kollarının birbirinden ayıran kubbe desteklerine ve payelere oturan yuvarlak kemer birbirlerine denk yükseltidedir. Yapının iç kısmında kullanılan kemer tipi yuvarlak kemerdir. Kapı ve pencereler de yuvarlak kemer kullanılmaktadır.

2.3. Süsleme

Resim 10: Hagios Stephones Kilisesi (Fatih Camii) dış cephe

Resim 11: Hagios Stephones Kilisesi (Fatih Camii) dış cephe pencere altı mermer haç motif

Resim 12: Hagios Stephones Kilisesi (Fatih Camii) dış cephe sütunları

Resim 13: Hagios Stephones Kilisesi (Fatih Camii) Giriş sütun başlığı

Resim 14: Hagios Stephones Kilisesi (Fatih Camii) sütun bedenlerinde ki kazınmış haç motifi

Yapı'nın dışı: Caminin dış beden duvarları yaygın yuvarlak kemerler, yuvarlak kemerli ufak pencereler ve ayrıntılı dizilmiş sıraları tuğlalar sayesinde hareketlendirilmeye çalışılmıştır. Pencerelerin altında ki yan yana duran iki sütunun başlıklarında yuvarlak daireye benzer şekilde motifler

görülmektedir. Kare ye yakın dikdörtgen pencerelerin altında mermer yüzeyde haç motifleri görülmektedir (Resim 11). Bu haç motiflerinin yanı başında iki adet mermer sütun bulunmaktadır(Resim 12). Dış cephe de bulunan iki sütun hem taşıma ögesi olarak kullanılmakta olup hem de estetik bir görüntü sergilemektedir. Sütunların başlıklarında yuvarlak dairesel motifler bulunmaktadır. Giriş kısmında bulunan sütun başlıkları iç tarafta naosta bulunan sütun başlıkları ile aynıdır. Ajur tekniği ile yapılmış akantus başlıkları bulunmaktadır.(Resim 13) Sütunların gövdelerinde kazınmış haç motifleri bulunmaktadır (Resim 14). Kubbe çemberinde doğu ve batı yönde tuğla malzeme ile güneş figürü ve stilize edilmiş başak motifleri bulunmaktadır (Resim 15).

Resim 15: Hagios Stephones Kilisesi (Fatih Camii) Kubbe

Yapı'nın İçi: Apsis'in iç yuvarlağına doğru kible yönünde inşa edilen mihrap kalemişi süslemelerle bezenmiş olup, dikdörtgen görünüşlü, sivri kemer alınlıklı bir niş içermektedir. Apsis pencerelerinin iç kısmında sıvaların altında bulunan siyah mozaik parçalar tamamıyla görünmese de bir kısmı görülmektedir. Yapının minberi ahşaptan olup güneydoğu yönünde bulunan sütununa bitişik olarak yapılmıştır.

**Resim 16: Hagios Stephones Kilisesi (Fatih Camii) Prosthesis
Taban alanı**

Taban alanı: Yapı’nın prosthesis bölümündeki zemin döşemesi uçları siyah renkli üçgen formlu kesme taşlar ile taçlandırılmıştır. Altıgen plakalara yer verilmiştir. Bu uygulama ile yıldız formunu oluşturan bir görüntü elde edilmiştir. Geri kalan zemin döşemeleri ahşaptan meydana gelmektedir.

Resim 17: Hagios Stephones Kilisesi (Fatih Camii) Çeşmesi genel görünüm

Resim 18: Hagios Stephones Kilisesi (Fatih Camii) Çeşmesi Ahnlık

Resim 19: Hagios Stephones Kilisesi (Fatih Camii) Çeşmesi Nişi

Çeşme: Caminin giriş kısmında sağ tarafta bir çeşme görülmektedir. İki yandan payelerle sınırlandırılmış olan bu çeşme, taş kemerle taçlandırılmıştır. Çeşme nişinde ve alınlık kısmında mermer malzemeli ayna taşı ve hemen üstünde mermer malzemeli alınlık süslemeleri yer alır. Kareye yakın dikdörtgen formdaki ayna taşı dört bordürle sınırlandırılmıştır. Bunların içerisinde uçları palmet ve baklava desenlerini andıran motiflerle taçlandırılmış olan iç içe geçmiş dörtgenlere yer verilmiştir. Merkezde yer alan ve muhtemelen daha önce suyun aktığı göz birimi stilize edilmiş bitkisel formdadır. Kemerlerde ise farklı geometrik, bitkisel desenlerle bezenmiş mermer levhalara yer verilmiştir.

2.4. Malzeme ve Teknik

Caminin dış cephe örtüsü, genellikle moloz tuğla sıraları ve kısmen düzgün olmayan kesme taştan yapılmıştır. Caminin, beden duvarlarının kalınlığının ortalama 1.48 m. ile 1.72 m. arasında olduğu görülmektedir. Tahfif³ kemerleri ve pencereler düzgün biçimlendirilmiş tuğlalardan meydana gelmiştir. Yapı'nın sıva ile kapanan yerlerinin altında o döneme ait olduğu düşünülen mozaikler olduğu göze çarpmaktadır. Pencere başlıkları, sütunlar, kapı söveleri, yastık taşları ve lentoları mermer malzemedir. Caminin içerisin de ve dışında fazlaca plastik mimari öğelerine rastlanmaktadır. Caminin iç mekânı tamamıyla sıvalı durumdadır.

³ Tahfif: Kolaylaştırma, yükünü azaltma, hafifletme, gibi anlamları mevcuttur.

2.5. Onarımlar

Bizans döneminde yapılan onarımlar kuvvetle muhtemel deprem sonrası oluşan hasarlardan dolayı yapıldığı düşünülmektedir. Sacit Pekak’ın yaptığı araştırmalara göre yapı bir dizi depremler sonrası onarımlar görmüş ve en büyük onarımı 1075-1099 yılları arasında yapılmıştır. (Pekak, 2009: 141) Osmanlı döneminde ise ilk onarımı camiye çevrilmesinde geçirildiği düşünülmektedir. Bu ilk onarım sırasında çan kulesinin yerine minare eklenmiştir. Yapı’nın içerisindeki mahfil, vaiz kürsüsü ve minber Osmanlı dönemin de yapılmıştır. İstiklal savaşı sonrası geri alınan yapı o dönemde büyük onarım görmüş ve bu onarımlar sırasında caminin zemini ahşap olarak döşenmiştir. Sonrasında kalem işi süslemeler yapılmıştır.

SONUÇ

Marmara denizinin güneyin de bulunan Trilye konumundan dolayı farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Tarih ve mimari bakımından oldukça zengin bir kültüre sahiptir. Bizans imparatorluğu döneminde dini mabetler yapılmasına özen gösterilmiştir. İmparatorluk dönemin de semt, bir süre din merkezi görevini üstlenmiştir. Buna istinaden bölge de sivil mimariden ziyade kilise ve manastırlar fazlaca görülmektedir. Hagios Stephanos Kilisesi'nin, Bizans imparatorluğunun ikonoklasma diye adlandırdığımız karanlık döneminde yapıldığı düşünülmektedir. Monogramların kazınması sonucunda kesin bir tarih bilgisi verilmemektedir. Kilise'nin kapalı Yunan haçı planlı olması İstanbul yapılarını anımsatmaktadır. Lakin yapı bir bütün olarak incelendiğinde bir Anadolu yapısı özellikleri taşımaktadır. Yapının mimari düzlemine bakacak olursak fazlaca onarım gördüğü aşikar olmaktadır. Kiliseden, camiye çevrilme tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Tarihsel olarak Giriş kitabesinde 1589-90 yılı yazılmaktadır. Yapı günümüzde cami olarak kullanılmaktadır. Bu araştırma, yapının günümüz durumunu tespit etmek ve bilimsel literatüre katkı yapılması amacıyla hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

Akıncıtürk, N. (2002). Trilye Beldesindeki Tarihi Yapılar ve Taş Mektep’in Yapısal Bozulmalarının İncelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, Bursa.

Aksöyek, S. (2009). Zeytinbağı (Trilye); Kemerli (Panagia Pantobasilissa) Kilise, Hacettepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Doktora Tezi) Ankara.

Aydın, M. ve Fatih, Y. Mimar-Restorasyon Uzmanı

Ertürk, Akay Selma (2009), Zeytinbağı (Trilye)’Nda Turizm İmkânları, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, Sayı 19, İstanbul.

Pekak, M. S. (1996). “Zeytinbağı/Trilye Bizans Dönemi Kiliseleri”, Araştırma Sonuçları Toplantısı XIII: 307-338.

Pekak, S. M. (2009). Trilye (Zeytinbağı) Fatih Camisi Bizans Kapalı Yunan Haçı Planı, Arkeoloji ve Sanat, İstanbul.

Tomaschek (1891), W. , Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter I, Biblio Verlag. Wien.

T.C. Resmi Gazetesi, 25 Ocak 2012, Sayı 28184, Ankara.

Umar, B. (1993), *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*. İstanbul: İnkılap Kitabevi

Yinsel, S. (2017). Trilye (Zeytinbağı) İonnes Theologos (Aya Yani) Pelekete Manastırı Kilisesi. (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.